

УДК 316.4.063.3(474)

О. А. Штокало

аспірант кафедри соціології ІСН ОНУ ім. І. І. Мечникова.

Адреса: к. 40, Французький бульвар, 24/26, м. Одеса-58, 65068, Україна
+380674880918, kselur@yandex. ru

ІННОВАЦІЙНІ ПРОГРАМИ БОТАНІЧНИХ САДІВ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Раді Ботанічних садів та дендропарків України,
колективу Ботанічного саду ОНУ ім. І. І. Мечникова присвячується від щирого серця.

З повагою, автор

Статтю присвячено спробі з'ясування ролі інноваційних соціальних програм українських державних ботанічних садів у процесі первинної соціалізації дітей з обмеженими можливостями здоров'я та життєдіяльності.

Ключові слова: діти з особливими потребами (діти-інваліди), процес соціалізації, ботанічні сади, інноваційні (реабілітаційні) програми.

Постановка проблеми. Стрімкі зміни, що відбуваються в українському суспільстві, актуалізують проблему досліджень соціалізації підростаючого покоління. Вплив на дітей соціальних змін неможливо характеризувати, на наш погляд, як цілком позитивний. Підтвердженням такої думки можуть бути дані, які наводять науковці та практики про накопичення негативних тенденцій щодо якості здоров'я у дитячій популяції, збільшення кількості дітей-інвалідів. Незадовільний стан "дитячого" здоров'я разом з іншими соціальними негараздами можуть стати реальною загрозою розвитку українського суспільства у недалекому майбутньому. Слід задіяти всі можливості, які є у суспільства та держави як для збереження здоров'я дітей, так і для підвищення ефективності процесу соціалізації дітей-інвалідів та забезпечення умов для їхньої безперешкодної інтеграції у суспільство.

Наше глибоке переконання полягає у необхідності пошуку нових ефективних науково обґрунтованих засобів первинної соціалізації дітей з обмеженими можливостями в умовах українського повсякдення, оскільки система роботи з такими дітьми, що існує в Україні, не задовольняє ані їхніх соціальних потреб, ані соціальних очікувань суспільства, що формуються завдяки втіленню соціальної політики держави.

Для того, щоб знайти найбільш перспективні підходи щодо вирішення зазначеної проблеми, ми вдалися до обговорення цього питання з фахівцями різних галузей та представниками громадських організацій. Результатом тривалої дискусії стало виокремлення деяких перспективних, з нашої точки зору, напрямків, які сприятимуть успішності первинної соціалізації дітей з особливими потребами. Одним із перспективних на-

прямків можна визначити такий, як залучення ботанічних садів щодо задоволення нагальних соціальних потреб дітей-інвалідів через створення відповідних програм.

Мета статті полягає у спробі з'ясування ролі соціальних програм українських державних ботанічних садів у процесі первинної соціалізації дітей з обмеженими можливостями здоров'я та життєдіяльності як одного з чинників соціалізаційного процесу та окресленні підходів щодо створення таких програм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасними українськими вченими досліджено процес соціалізації дітей дошкільного віку (І. Печенко), молодших школярів (Ю. Богінська, С. Курінна, Р. Пріма) та старшокласників (І. Шоробура, І. Корсун), розроблено науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді (Ж. Баб'як, П. Плотников, С. Савченко та ін.). Деякі тенденції сучасної соціалізації дітей відображено у дослідженнях І. Бежа.

Проте у науковій літературі ми не знаходимо результатів досліджень процесу первинної соціалізації дітей з обмеженими можливостями, які б переконливо доводили значення різноманітних агентів, чинників, умов для ефективності соціалізаційного процесу таких дітей. Тому ми зосередили свою увагу на пошуку нових пропозицій щодо первинної соціалізації дітей із вадами, які б сприяли їхній позитивній соціалізації.

Результати дослідження. Питання ранньої соціалізації осіб із обмеженими можливостями здоров'я та життєдіяльності в Україні висвітлювали В. Бондар, З. Зайцева, А. Капська, В. Липа, Л. Міщик, Б. Сермеев та інші дослідники, при цьому особливий наголос вони робили на необхідності підготовки дитини з вадами до навчання у школі та її адаптації у суспільстві, насамперед, через шкільне середовище. Тобто, дослідники приділяють основну увагу впливу такого соціального інституту як освіта на процес соціалізації дітей з обмеженнями.

Сьогодні в Україні процес соціалізації дітей з вадами забезпечують переважно такі соціальні інститути як сім'я, освіта, культура, які традиційно вважають інститутами соціалізації. Разом із тим, на перебіг соціалізаційного процесу "нетипових" дітей суттєво впливають й такі соціальні інститути як медицина, інваспорт та інші, які є неспецифічними інститутами соціалізації, про що ми повідомляли раніше. Поєднання традиційних підходів у соціалізації дітей з особливими потребами з новітніми пропозиціями сприятиме як збереженню найкращих надбань різних галузей української науки у цьому напрямку досліджень, так і оновленню та збагаченню наукового знання про особливості перебігу процесу соціалізації дітей-інвалідів, а також формуванню наукових підвалин сучасної вітчизняної концепції соціалізації дітей з обмеженнями в умовах перехідного суспільства.

До нових підходів, які, за переконанням автора, позитивно впливатимуть на перебіг процесу соціалізації дітей з вадами, слід віднести поширення кола соціальних інститутів, заклади яких можуть надавати "нетиповим" дітям соціальні послуги. Серед таких установ, діяльність яких

певною мірою може бути спрямована на допомогу дітям-інвалідам, чільне місце, на наш погляд, мають посідати державні ботанічні сади.

Для того, щоб з'ясувати оптимальний шлях залучення вітчизняних ботанічних садів до участі у процесі соціалізації “неповносправних” дітей, окреслимо спочатку ті соціальні проблеми, з якими стикаються діти з особливими потребами, визначимо деякі шляхи їх подолання, а потім звернемося до визначення сутності завдань, які виконують ботанічні сади в сучасній Україні.

Головна проблема дитини з обмеженими можливостями полягає в порушенні її зв'язку зі світом, в обмеженій мобільності, бідності контактів з однолітками і дорослими, в обмеженому спілкуванні з природою, недоступності низки культурних цінностей, якісної освіти. Ця проблема є наслідком не тільки суб'єктивного чинника, яким є стан фізичного, психічного та психологічного здоров'я дитини, але і результатом соціальної політики і суспільної свідомості, які санкціонують існування недоступного для інваліда архітектурного середовища, суспільного транспорту тощо.

Для дітей-інвалідів, особливо тих, що проживають у великих містах, можливість спілкування з живою природою, як ми зазначали раніше, украй обмежена, що обумовлено низкою чинників соціально-економічного характеру [1, с. 105]. Це негативно відбивається на розвитку дитини, оскільки усвідомлення своєї особистості можливо лише за умов пізнання світу природи, частиною якого є людина. Дитина з вадами частіше за все перебуває в штучно створеному обмеженому просторі, що призводить до її відчуження від природи, та негативно впливає на повноцінний розвиток такої дитини, гальмує чи навіть спотворює певною мірою процес соціалізації. Запобігти цим негативним тенденціям можна через поширення її життєвого простору завдяки, наприклад, заходам соціальної реабілітації. Проведення своєчасних реабілітаційних заходів соціальної спрямованості сприяє успішності процесу соціалізації дітей з особливими потребами.

За визначенням ВООЗ, реабілітація — це комплексне та скоординоване використання медичних, соціальних, освітніх та професійних заходів для підготовки або перепідготовки неспроможної особи до якнайвищого рівня реалізації її функціональних можливостей. Тобто, основною метою реабілітації можна вважати підвищення якості життя. М. Костик зазначає, що в нашій країні набуто “... певний досвід з реабілітації та навчання дітей з особливими потребами. Ведуться розробки індивідуальних реабілітаційних програм... В цьому напрямку працюють заклади охорони здоров'я, освіти, соціального захисту. Однак робота ця розрізнена, практично відсутня взаємо- та співпраця” [2, с. 61].

Існує чимало реабілітаційних програм, проте жодна з них не спирається на можливості вітчизняних ботанічних садів у відновленні здоров'я дітей з особливими потребами, розвитку їхньої особистості.

Ботанічні сади у сучасному світі є організаціями з широкою сферою діяльності, які виконують різноманітні соціальні функції і завдання [3, с. 81]. Традиційні завдання, що виконують ботанічні сади, полягають, насамперед, у проведенні наукових досліджень, освітньо-виховної та просвітницької ро-

боти, наданні відповідних послуг населенню. С. Кузнецов слушно зауважує, що вони відіграють "... велику виховну та освітню роль" [4, с. 12].

Території, де розташовано ботанічні сади, є частиною природного чи модифікованого (напівприродного), внаслідок антропогенної діяльності, простору. Вони зазвичай є найменш забрудненими у порівнянні з іншими територіями у будь-якому регіоні України, що дозволяє позитивно оцінювати їхній рекреаційний та оздоровчий потенціали.

За ініціативою Міжнародного об'єднання Ботанічних садів розроблено Конвенцію про збереження біологічного різноманіття. У відповідності до вимог Конвенції мережа Ботанічних садів долучається до мережі загальної охорони природи, що дозволяє поширити роботу щодо збереження рослинного світу на національному рівні, здійснювати обмін інформацією, вести наукові дискусії тощо [5]. Проте для дітей з особливими потребами надбання вітчизняних державних ботанічних садів недоступні у повному обсязі. Для усунення "бар'єрності" ботанічні сади як наукові та культурно-освітні заклади мають поширювати, на думку автора, соціальне спрямування своєї діяльності у відповідь на зміни, що відбуваються у суспільстві, долучатися до виконання соціально значущих завдань. Наявність висококваліфікованих кадрів, потужної інформаційної бази, живих рослинних фондів та гербарію дозволяють позитивно відповідати на нові запити з боку суспільства, опановувати нові соціально значущі напрямки та технології роботи, брати участь у створенні нових соціальних стандартів.

Так, наприклад, на думку фахівців, у ботанічних садах доцільно створювати "окремі лікувально-оздоровчі ділянки" [6, с. 117].

Позитивним прикладом соціальної спрямованості діяльності цих установ може слугувати проведення Міжнародної конференції "Роль ботанічних садів і дендропарків у формуванні навколишнього середовища і світогляду людини", присвяченої 140-річчю Ботанічного саду Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова за участю автора цієї статті. Конференція проходила під головуванням Ради Ботанічних садів та дендропарків України у вересні 2007 р. в м. Одеса. Учасники конференції обговорювали коло питань щодо посилення соціальної складової у діяльності ботанічних садів та дійшли висновку, що серед соціально значущих напрямків роботи ботанічних садів у сучасній Україні слід виділити такий, як надання соціальних послуг особам із функціональними обмеженнями, насамперед, дітям-інвалідам, кількість яких в Україні має стійку тенденцію до зростання.

Соціальна спрямованість роботи ботсадів, на наш погляд, може бути втілена в інноваційних програмах реабілітаційного наповнення — програмах нового покоління, у яких соціально-освітній та медичний компоненти мають рівновагу. Такі програми повинні мати державну підтримку і розроблятися спільно ботанічними садами та соціальними службами, лікувальними та освітніми установами, центрами реабілітації, громадськими організаціями, іншими зацікавленими особами. Науковим підґрунтям програм для дітей з обмеженими можливостями здоров'я та життєдіяльності має бути розуміння ролі реабілітаційного середовища в соціалізації та розуміння ролі ботанічного саду як складової цього процесу.

Новітня парадигма, яку покладено в основу програм такого типу, полягає в баченні того, що дитина-інвалід — не пасивний об’єкт соціальної допомоги, а людина, що розвивається, яка має право на задоволення своїх соціальних потреб у пізнанні, спілкуванні, творчості. Необхідно не просто надати дитині, що має інвалідність, певні пільги і привілеї, необхідно створити систему підтримки, що дозволяє невілювати обмеження, які перешкоджають процесам її соціалізації і індивідуального розвитку, сприятиме задоволенню її соціальних потреб, створенню та підтриманню повноцінного життєвого середовища.

Обсяг цієї статті змушує автора окреслити лише загальне бачення підходів щодо розбудови програм і наголосити на необхідності подальших наукових розробок у зазначеному напрямку.

Вкажемо тільки, що завдяки участі у таких програмах діти з особливими потребами одержать безкоштовні якісні соціальні послуги, насамперед, освітні. Отримання таких послуг сприятиме розвитку комунікативних навичок дітей з особливими потребами, формуванню позитивної та відповідальної поведінки тощо.

Відсутність чітко визначеної соціальної політики, відповідних державних програм і замовлень, фінансування, брак політичної волі та слабкість громадських ініціатив гальмують розгортання системної роботи в цьому напрямку.

Разом із тим, ботанічні сади через інноваційні програми реабілітаційного спрямування за умов організаційної та фінансової підтримки з боку держави та територіальних громад спроможні позитивно впливати на процес соціалізації дітей з особливими потребами та сприяти їхній інтеграції у суспільство.

Результати, які ми отримали завдяки проведеному дослідженню, є лише одним із перших кроків щодо пошуку та розробки новітніх пропозицій для формування соціалізаційного шляху дітей-інвалідів в Україні. Вони можуть бути використані й для створення сучасної вітчизняної концепції соціалізації дітей з обмеженими можливостями.

Виходячи з наведеного, ми можемо зробити наступні висновки.

1. Проблеми, з якими стикаються діти з особливими потребами, пов’язані як зі станом здоров’я, так і з “бар’єрністю” у соціальному середовищі.

2. У процесі соціалізації дітей з обмеженими можливостями беруть участь традиційні та нетрадиційні інститути.

3. Проведення своєчасних реабілітаційних заходів сприяє успішності процесу соціалізації дітей з особливими потребами.

4. Ботанічні сади мають потужні можливості впливу на процес соціалізації дітей з особливими потребами через реабілітаційні програми.

5. Науковим підґрунтям створення реабілітаційних програм є розуміння дитини-інваліда не як пасивного об’єкта соціальної допомоги, а як особи, яка має право на задоволення своїх соціальних потреб.

6. Інноваційні програми реабілітаційного спрямування для дітей-інвалідів передбачають заходи, які сприятимуть підвищенню ефективності їхньої соціалізації.

7. Реалізація соціальних програм ботанічних садів можлива лише умов організаційної та фінансової підтримки з боку держави та територіальних громад.

8. Соціальна спрямованість діяльності ботанічних садів щодо соціалізації дітей-інвалідів не була предметом наукового дослідження і не знайшла висвітлення у фахових виданнях.

9. Обґрунтовано необхідність подальших міжгалузевих досліджень у зазначеному напрямку.

Література

1. Штокало О. А. Роль ботанічних садів у соціалізації дітей з особливими потребами // Роль ботанічних садів і дендропарків у формуванні навколишнього середовища і світогляду людини. Матеріали міжнар. конфер. / Ред. кол., відп. ред. О. М. Слюсаренко. — О.: Фенікс, 2007. — С. 105.
2. Костик М. М. та співав. Перший досвід поєднання медичної та соціально-педагогічної реабілітації дітей з органічним ураженням нервової системи в умовах багатoproфільної обласної дитячої клінічної лікарні // Збірник наукових праць. Соціальна педіатрія. — К.: Інтермед, 2003. — С. 61-62.
3. Храпко О. В. Ботанические сады — место и роль в экологическом образовании // Биологический вестник ХНУ. — Т. 8. — 2004. — № 2. — С. 81-83.
4. Кузнецов С. І. Вплив соціуму на інтродукцію та культуру деревних рослин // Роль ботанічних садів і дендропарків у формуванні навколишнього середовища і світогляду людини". Матеріали міжнар. конфер. / Ред. кол., відп. ред. О. М. Слюсаренко. — О.: Фенікс, 2007. — С. 11-13.
5. Международная программа ботанических садов по охране растений (2000). — Международный совет ботанических садов по охране растений. — М., 2000.
6. Ашурметов О. А. Роль Ботанического сада АН РУз в проблеме "растения и человек". В кн.: М. фон ден Дриш и В. Лобин. Ботанические сады и Сохранение Биологического разнообразия. Обмен Опытом. Доклады и проведенного в Грузии одноименного семинара с 23 по 28 мая 1999 г. — Бонн. (Германия), 2001. — С. 107-114.

О. А. Штокало

кафедра социологии ИСН ОНУ им. И. И. Мечникова

к. 40, Французский бульвар, 24/26, 65068 г. Одесса-58, Украина

ИННОВАЦИОННЫЕ ПРОГРАММЫ БОТАНИЧЕСКИХ САДОВ УКРАИНЫ КАК ФАКТОР СОЦИАЛИЗАЦИИ ДЕТЕЙ С ОСОБЕННЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

Резюме

Статья посвящена изучению возможности участия ботанических садов Украины в социализации детей-инвалидов. Установлено, что ботанические сады могут принимать участие в процессе социализации детей с особенными потребностями с помощью специальных программ. Сделана попытка обоснования некоторых концептуальных подходов создания таких программ.

Ключевые слова: дети с особенными потребностями (дети-инвалиды), процесс социализации, ботанические сады, инновационные (реабилитационные) программы.

O. Shtokalo

Sociology Department of SSI of Odessa Mechnikov National University,
r. 40. 24/26 Frantsuzsky Boulevard, 65058 Odessa-58, Ukraine

**INNOVATIVE PROGRAMS OF BOTANICAL GARDENS
OF UKRAINE AS THE FACTOR OF SOCIALIZATION OF CHILDREN
WITH ESPECIAL REQUIREMENTS**

Summary

The article is devoted studying of possibility of participation of botanical gardens of Ukraine in socialisation of children-invalids. It is established, that botanical gardens can take part in process of socialisation of children with especial requirements by means of special programs. Attempt of a substantiation of some conceptual approaches of creation of such programs is made.

Keywords: children with especial requirements (children-invalids), socialisation process, botanical gardens, innovative (rehabilitation) programs.